

MAVZU: JANUBIY AMERIKA MATERIGI ICHKI SUVLARI

REJA:

1. Materik ichki suvlariga umumiyl tavsif.
2. Materik daryolari tavsifi.
3. J.Amerika ko‘llari va kelib chiqishiga ko‘ra turlari.

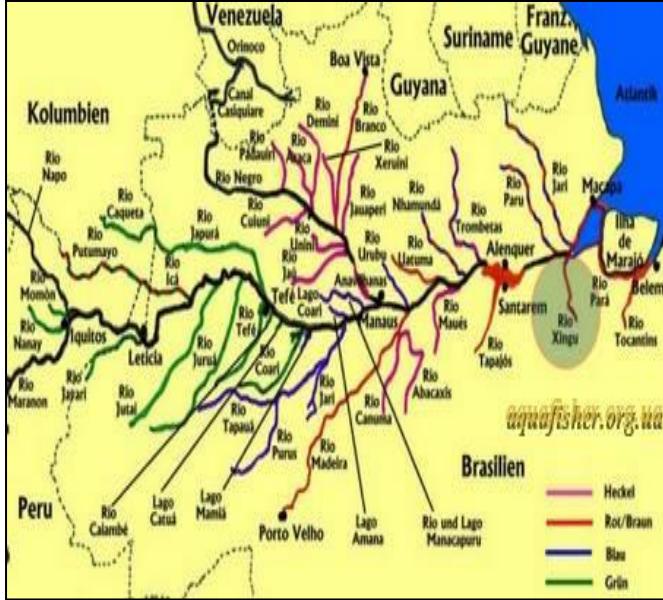
1. MATERIK ICHKI SUVLARIGA UMUMIY TAVSIF

*Janubiy Amerikaning iqlim sharoiti, yer yuzasining tuzilishi va shakllanish tarixi daryo to‘rining nihoyat darajada rivojlanishiga va qalin bo‘lishiga yaxshi qulaylik yaratadi. Janubiy Amerika sayyoramizning sernam va sersuv materigi bo‘lib, uning hududiga boshqa materiklarga nisbatan **ikki hissa** ko‘p yog‘in yog‘adi.*

Materikning turli qismida daryo to‘rining zichligi, daryolarning sersuvligi bevosita iqlimga bog‘liq. Materik daryolari suv oqimining qalinligiga ko‘ra dunyoda birinchi o‘rinda turadi. Materik yuzasining orografik tuzilishi daryo to‘rining va suv oqimlarining notekis taqsimlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Janubiy Amerikaning bosh suvayirg‘ichi materikning eng chekka g‘arbiy qismidan o‘tadi. Bosh suvayirg‘ichdan sharq tomonda juda katta maydonlarni egallab yotgan keng pasttekisliklar va yassi tog‘liklardan boshlanuvchi daryolar yirik, uzun, ko‘p irmoqli, sersuv, suv yig‘uvchi havzalari katta maydonlardan tarkib topgan.

Materik daryo havzalari

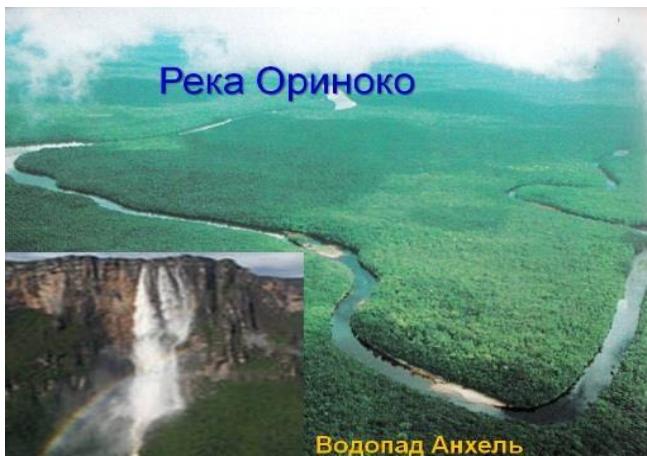
*Materikning **1 350 km²** maydonidan oqib o‘tuvchi daryolar Tinch okean havzasiga va **15 650 km²** maydonidan oqib o‘tuvchi daryolar Atlantika okeani havzasiga quyiladi. Bu Tinch okean havzasiga quyiladigan daryolar suviga nisbatan 12 hissa ko‘pdir. Materikning **5,5%** maydoni ichki berk oqim havzasiga qaraydi. Berk havzaga **Gran-Chago tekisligining janubiy qismi** va **Markaziy Andning ichki yassi tog‘liklari** kiradi.*

Bu yerdagi daryo suvlarining yillik umumiy miqdorini materikning barcha maydoniga taqsimlaganda o'rtacha qalinligi **414 mm** bo'lgan suv qatlarni hosil qiladi. And tog'larining janubiy Chili regionida suvning maksimal qatlami 150 sm dan ortiq

Atakama cho'lida suvning minimal qatlami **10-15 mm** ga teng bo'lib, bu ko'rsatkichlar Gviana va Braziliya yassi tog'liklarining sharqiy yonbag'irlarida hamda Amazonka pasttekisligining g'arbiy qismida **10 sm** ni tashkil etadi.

Materik yirik va sersuv daryolar tizimiga boy. Uning hududidan to'lib oqadigan **Amazonka, Parana, Orinoko** daryolari faqat materikninggina emas, balki Yer sharining yirik daryolari qatoriga kiradi. Shuning uchun ham Yer yuzidagi daryolar umumiy suv oqimining **20 % i (7450 km³/yil)** Janubiy Amerika daryolariga to'g'ri keladi.

AMAZONKA

Materikning va Yer yuzining ham eng sersuv va yirik daryo tizimi, sersuvligi va havzasi maydonining kattaligi jihatidan dunyoda birinchi o‘rinda, uzunligi jihatidan Nil daryosidan oldinga o’tib ketdi. Amazonka havzasining maydoni **718000 km²** bo‘lib, qariyb Avstraliya maydoni bilan teng.

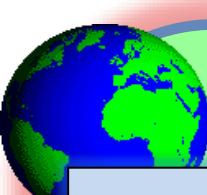
Реки Южной Америки

Амазонка (6992 км).
(Мараньон, Укаяли)
брг. Угуасу (2,7 см)

Uzunligi Ukayali irmog‘i bilan birgalikda **6992 km.** O‘rtacha suv sarfi quyi oqimida **120 000 м³/сек.** ga teng. Bu Kongo daryosining o‘rtacha suv sarfidan **uch marta** ko‘p. Maksimal suv sarfi **145 000 м³/сек.** ni va minimal suv sarfi **63 000 м³/сек.** ni tashkil etadi. Amazonka yil davomida havzasidan 1 mlrd. t loyqa oqizib kelishiga qaramasdan uning dinamik ravishda rivojlanuvchi deltasi shakllanmagan.

Amazonka daryosi **Ikitos** shahri yaqinida **Ukayali** va **Maranon** irmoqlarining qo'shilishi natijasida hosil bo'ladi. Amazonkaning sersuv irmoqlari juda ko'p.

Unga 500 dan ortiq irmoqlar kelib quyiladi, ularning ko'pchiligi yirik daryolar hisoblanadi. Bu irmoqlardan **17 tasining uzunligi 1500 km dan 3500 km** gacha boradi, yuzdan ortiq irmog'ida kema bemalol qatnay oladi.

Amazonka daryosining o'zani
shimoldan **Napo, Isa, Japura,**
Riu Negru (2300km)
daryolarining va janubdan
Ukayali, Jurua, Purus,
Madeyra (3230 km), Tayajoe,
Shingu daryolarining kelib
qo'shilishi natijasida g'arbdan
sharqda qarab kengaya
boradi. O'zanining kengligi
yuqori oqimida 5 km ga,
Manaus shaxri yaqinida 20 km,
quyi oqimida 80 km ga yetadi.

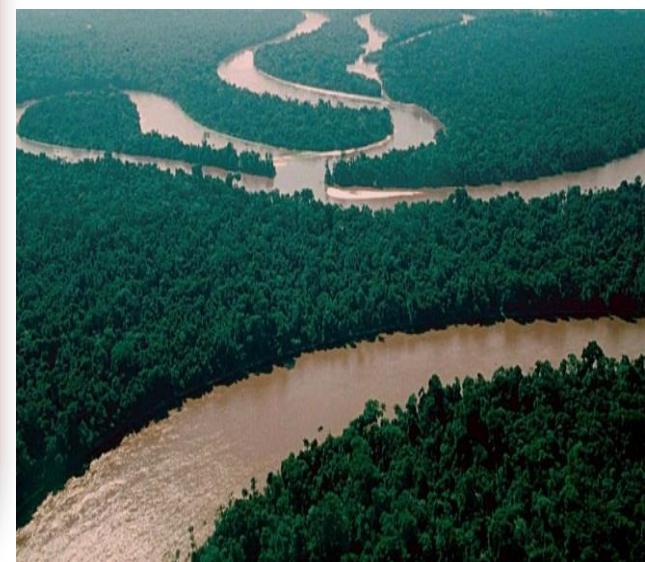

Amazonkaning quyilish joyi suv qalqishi natijasida oqiziqlardan tozalanib turadi. Suv qalqishi daryoda uning quyilish joyidan yuqori tomonda **1400 km** masofagacha seziladi.

Daryoning loyqa sarg‘imtir suvi okeanning 300 km ichkarisigacha kirib boradi. Daryoning xarakterli xususiyati shundaki, uning shimoliy va janubiy irmoqlarida to‘lin suv davri yilning barcha fasllariga to‘g‘ri keladi.

Amazonkaning suv sathi va suv sarfi fasllarga qarab ko‘p o‘zgarmaydi, daryo yil bo‘yi sersuv bo‘lib oqadi. Uning barcha irmoqlari **80 %** suvni atmosfera yog‘inlaridan oladi. Suv toshqini ko‘p oylar davomida keng maydonlarni, o‘rmonlarni suv bosadi va botqoqliklar vujudga keladi. Daryo irmoqlarida yirik o‘simlik barglarining diametri **2 m gacha yetadigan**, suv yuzida chiroyli bo‘lib **gullaydigan nilufar (viktoriya-regiya)** o‘sadi. Uning barglari juda baquvvat bo‘lib **50 kg** gacha yukni ko‘tara oladi.

ПАРАНА

Парана— река в Южной Америке, вторая по длине река этого континента (после Амазонки) - 4380 км.

PPt4WEB.ru

Parana daryosi - uzunligi

4700 km va havzasining
maydoniga ko‘ra (4 250
km²) Janubiy Amerika
daryolari o‘rtasida
Amazonkadan keyin
ikkinchi o‘rinda turadi.
Daryo materikning janubi-
sharqiy qismida joylashgan,
And tog‘laridan va
Braziliya yassi tog‘ligidan
boshlanyadi

.

ПАРАНА

Парана—река в Южной Америке, вторая по длине река этого континента (после Амазонки) - 4380 км.

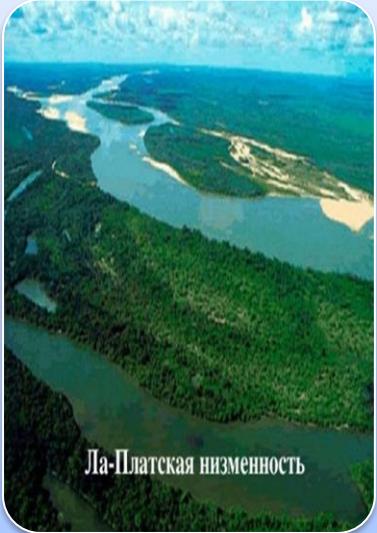

PPt4WEB.ru

Sharqda Atlantika okeanining yirik La-Plata qo‘ltig‘iga **estuariy** hosil qilib quyiladi. Estuariyning uzunligi **320 km** ni va eng keng joyi **220 km** ni tashkil etadi. O‘rtacha yillik suv sarfi **14880 m³/sek.** ga teng.

Parana daryosining suv rejimi juda murakkab, unda ayniqsa **fasliy farqlar** yaqqol aks etgan. U asosan yomg'ir suvlardan to'yinadi. Daryoning to'yinishida pasttekisliklardagi **botqoqliklarning** ham roli katta.

Nam ekvatorial havo va yomg'irlar fasli kelishi bilan **Paranada toshqin** boshlanadi, keng maydonlarda botqoqliklar hosil bo'ladi. Toshqinlar paytida maksimal suv sarfi **30 600 m³/sek.** gacha yetgan. Qurg'oqchil davrga kelib minimal suv sarfi **6800 m³/sek.** gacha kamayadi.

Materik daryolari tavsifi

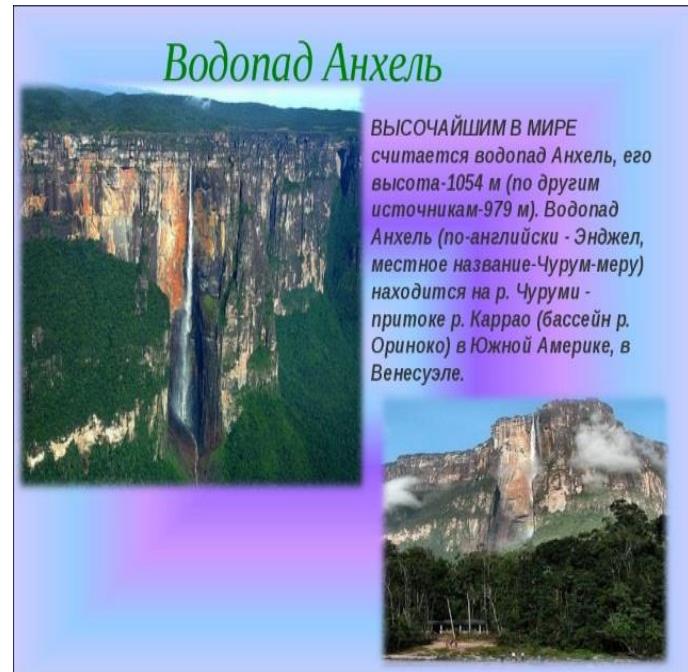
*Parana irmoqlarida ostona toshlar va sharsharalar (Iguasu) juda ko‘p. Uning balandligi 80 m bo‘lib, kuchli gumburlagan ovozi 20-25 km dan eshitiladi. Bu yerda daryo 300 ta oqimga bo‘lingan. Har qaysi oqim bir-biridan qalin o’simliklar qoplab olgan qoyali orollar bilan ajralib turadi. Eng yirik sharsharalardan yana biri **Seti-Kedas (Guayra)** sharsharasidir. Uning balandligi 114 m.*

Orinoko daryosi

*Materikning shimoliy qismida,
kattaligi jihatidan Amazonka va
Parana daryolaridan keyin
uchinchi o‘rinda turadi. U
Shimoliy And va Gviana yassi
tog‘lididan boshlanib, uzunligi
2730 km, havzasining maydoni
1086 km². O‘rtacha yillik suv sarfi
14000 m³/sek. Uning oqim rejimida
ham Paranaga o‘xshash fasliy
farqlar ko‘zga aniq tashlanadi.*

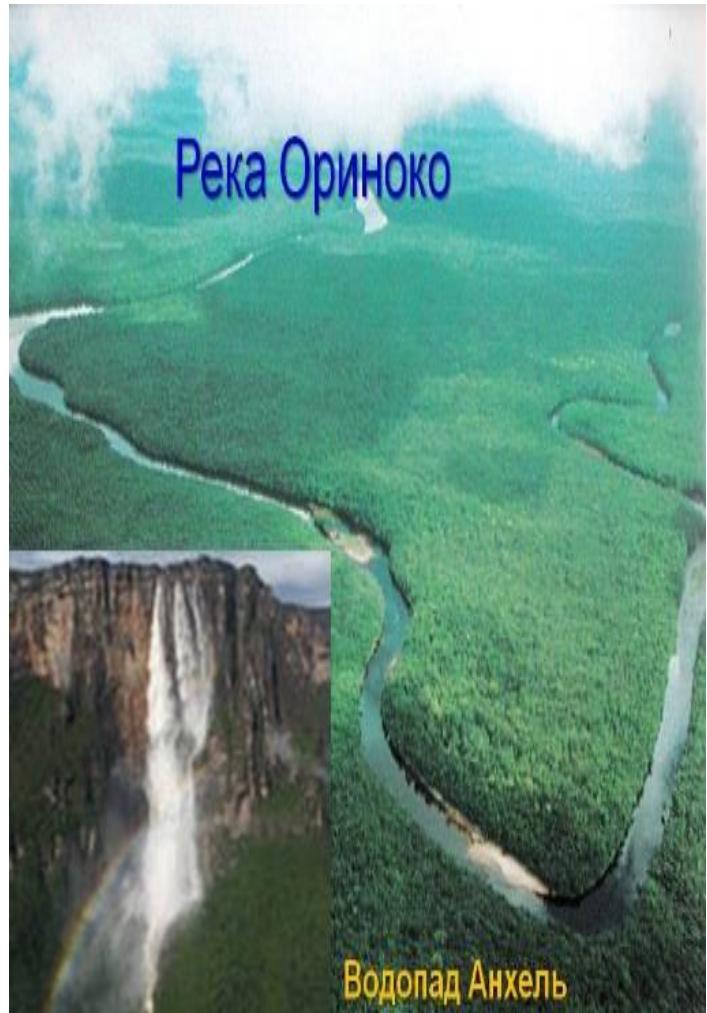

Река Ориноко

Водопад Анхель

ВЫСОЧАЙШИЙ В МИРЕ
считается водопад Анхель, его
высота-1054 м (по другим
источникам-979 м). Водопад
Анхель (по-английски - Энджеял,
местное название-Чуруми-
находится на р. Чуруми -
притоке р. Карао (бассейн р.
Ориноко) в Южной Америке, в
Венесуэле.

Bu daryo mavsumiy yog‘inlardan to‘yinganligi sababli uning suv sarfi yil davomida keskin o‘zgarib turadi. Kuchli suv toshqinlari paytida suv **sarfi $25000\text{ m}^3/\text{sek.}$** gacha, kam suvli paytida suv sarfi **$7000\text{ m}^3/\text{sek.}$** gacha kamaygan. **Orinoko** daryosi **Apure, Arauka, Meta, Guavyare** kabi yirik irmoqlardan tashkil topgan.

Orinoko daryosida ham
ostona toshlar, sharsharalar
ko‘p uchraydi. Daryoning
Gviana yassi tog‘ligidan
oqib tushuvchi irmoqlaridan
biri **Churun daryosida** Yer
yuzida eng baland sharshara
hisoblangan **Anxel**
sharsharasi (1054 м) bor. Bu
sharshara venesuelalik
uchuvchi D.Anxel
tomonidan **1935 yilda** kashf
etilgan va uning sharafiga
nomlangan.

Водопад Анхель

■ В контурных
картах
покажите
реку Ориноко
и водопад
Анхель, в
скобках
укажите его
высоту.

Daryo okeanga quyilishida juda katta delta (**18000 km²**) hosil qiladi va **200 km** masofaga cho‘zilgan. Kengligi okean bilan tutashgan joyda **300 km** ni tashkil etadi. Delta qismida daryo 36 ta tarmoqqa bo‘lingan. Shulardan eng kattasi Boka-Grande tarmog‘i bo‘lib, uning kengligi **15-20 km** gacha boradi. Daryo har yili **45 mln.** t loyqa oqizib keladi.

Bulardan tashqari Braziliya
yassi tog‘ligidan boshlanuvchi
Urugvay, San-Fransisku,
Tokantins daryolari va
Shimoliy Anddan
boshlanuvchi Magdalena
daryosi ham asosan atmosfera
yog‘inlaridan to‘yinib, o‘z
suvin Atlantika okeani
havzasiga quyadi.

Materikning janubiy
qismidagi daryolar **Rio-**
Kolorado, Rio-Negro, Chubut,
Rio-Chika va boshqalar.

Materik ko‘llari va kelib chiqishiga

ko‘ra turlari

Materikda Shimoliy Amerikaga nisbatan ko‘llar uncha ko‘p targalmagan.

Biroq, ko‘llar soni kam bo‘lishiga qaramasdan, ular kelib chiqishiga ko‘ra xilma-xil. Jumladan tektonik, goldigli, muzlik, morenali, vulkanik, laguna va qayir ko‘llari uchraydi.

Tektonik ko‘llar Markaziy And tog‘laridagi tektonik cho‘kmalarda vujudga kelgan. Ular orasida yirik va dunyodagi eng baland ko‘llardan biri **Titikaka** ko‘li ajralib turadi. Uning maydoni **8300 km²**, balandligi **3812 m** va chuqurligi **270 m**.

Undan pastroqda
pleystotsen suv havzasining
qoldig‘i bo‘lgan **Poopo** ko‘li
bor. Uning **maydoni** **3000**
km², balandligi **3690 m** va
chuqurligi **3 m**. Yog‘in mo‘l
bo‘lgan paytlarda ko‘lning
chuqurligi **20 m** gacha
boradi.

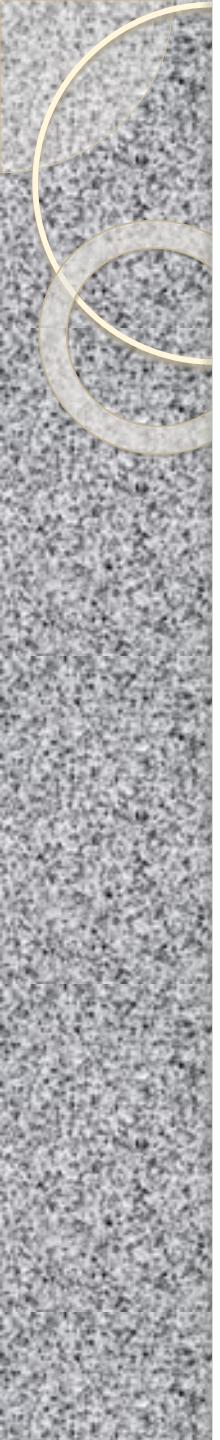
*Materikning shimoliy Karib dengizi sohilida maydoni **20 000 km²** ga teng bo‘lgan **Marakaybo** laguna ko‘li joylashgan.*

*La-Platadan shimolroqda esa **Lagoa-Mirin, Mangeyra va Patus** laguna ko‘llari bor. Patagoniya Andida kelib chiqishi muzliklar bilan bog‘liq bo‘lgan morenali ko‘llar bor. Bunga Patagoniyaning **Nauel-Uapi, Buenos-Ayres, San-Martin va Arxentino** ko‘llari misol bo‘la oladi. And tog‘ tizimining vulkanli hududlarida vulkanik ko‘llar ko‘p uchraydi.*

Bulardan tashqari
yirik daryolar
vodiylarida,
pasttekisliklarda
uncha katta bo‘lмаган
qoldiqli qayir ko‘llari
uchraydi. **Serras-de-**
Kordova tog‘i bilan
Parana daryosi
oralig‘ida **Mar-Chikita**
ko‘li joylashgan.

*Эътиборингиз учун
рахмат!*